

ЦИТАТИ И ЭПИГРАФИ ОТ В. ЮГО В ТВОРЧЕСТВОТО НА ВАЗОВ

Пирин Болджиев

За пръв път Вазов чете от Юго монолога на Дон Карлос в IV действие на „Ернани“ с учителя си Зафиров в Пловдив през 1867 г.¹ К. Величков му подарява в Свищов през 1877 г. сборката „Les châtements“, за което Вазов признава: „...и оттогава В. Хюго почна да упражнява най-силно влияние върху моето творчество. Особено ме пленяваше стихотворението „Expiation“.² След 4 години в Пловдив пак К. Величков му носи двата тома на „La légende des siècles“, „след жадното прочитане на която аз още повече се влюбах във великия поет“³. В 1895 г. той отговаря на една анкета на Лидия Шишманова и след въпроса: „Кой писател предпочитате?“, изрежда: „Хюго, Хайне, Толстой. . .“, а след въпроса: „Коя личност от роман или театър (Ви е най-симпатична)?“, отговаря: „Жан Валжан. Защото прави да обикнеш доброто.“⁴ Пак в 1895 в „За моята черга“ свидетелства: „... В. Хюго, Байрон и Хайне, тия властители на умовете в нашия век, са упражнявали въз мене своето благотворно влияние. Особено първият — с мощната си реч и полети.“⁵ В писмо до д-р К. Кръстев от 1889 г. той признава, че е чел Юго, Байрон и Пушкин „цели и страстно — в по-младите си години“⁶. Юго за него е „величайшият поет“ на XIX в. В 1916 г., когато Ив. Шишманов започва своята анкета, Вазов споделя, че Юго „упражни. . . голямо влияние върху мене. Изучавах го наизуст, подражавах го. . .“⁷ В края на 1919 г. си спомня, че някога Юго бил за К. Величков „духовен властелин, както и мой“⁸. В 1919 г. народният ни поет се завръща пак към Юго: „На писалищната ми маса имам книгата „L'année terrible“ от В. Хюго. И често я прелистям пак, а чел съм я с жажда преди трийсет години.“⁹ Притежавал в неголямата си библиотека доста Югови сборки: „Les orientales“, „Les chants du crépuscule“, „Les châtements“, „La légende des siècles“, „L'année terrible“.¹⁰

Като публицист Вазов не е пропускал случай да отбележи в пловдивския в. „Народний глас“ вести из живота и дейността на Юго¹¹ или да съобщи за излизането и да рецензира преводи на негови съчинения.¹² По случай смъртта на любимия поет във вестника излиза патетичен некролог, писан от Вазов или Величков, където четем: „... грандиозна личност, . . . единствен гений. . . принадлежащ не само на Франция, а на всички просветени народи, които се стремят към свобода“.

¹ Ив. Вазов. Събр. съч. в 20 тома. Т. XIX. С., 1955—1957, с. 69.

² Пак там. Т. XIX, с. 89.

³ Пак там. Т. XVIII, 781.

⁴ Пак там. Т. XIX, с. 250.

⁵ Пак там. Т. VII, с. 205.

⁶ Пак там. Т. XX, с. 105.

⁷ Пак там. Т. XIX, с. 143.

⁸ Пак там. Т. XI, с. 159.

⁹ Пак там. Т. XVIII, с. 816.

¹⁰ Пак там. Т. XIX, с. 143. Иван Вазов в спомените на съвременниците си. С., 1966, с. 23.

¹¹ Подписал прошение за освобождението на Креспоткин, чествувана била 83-годишнината от рождението му, при избирането на Лесепс за член на Френската академия до него стоял Юго. Пак там. Т. XVIII, с. 39, 474—475, 489—490.

¹² История на едно престъпление, Парижката света Богородица. Пак там. Т. XVIII, с. 465—466, 593—594.

дата и към новите идеали.¹³ А в сп. „Зора“ освен статия, в която Вазов пише: „Геният му озарява векът като един грамаден пламък. . . Всяко произведение се посрещаше като едно голямо събитие. . . Духът му проникна във всичките въпроси, които вълнуват човечеството. . . Философската мисъл, която озарява мирозъзерцанието на В. Хюго, е гореща и непоколебима вяра в прогресът.“¹⁴ Превежда от френски във „Вести из книжовния свят“ две статии: „Виктор Юго в 1830 г.“, спомени от Теофил Готие, и „Любопитни подробности за В. Хюго“.¹⁵ За погребението на Юго освен в споменатата статия в „Зора“ Вазов говори и в „Нова земя“, като и тук се подчертава признателността на българския народ към великия поет и хуманист.¹⁶ В сп. „Денница“ съобщава за литературна сватба в Париж — на Жана, внучката на Юго, със сина на Алфонс Доде, като превежда специално за целта и стихове от Юго за внучката му („A la petite Jeanne“) из сборката „L'année terrible“.¹⁷

Вазов е запознал много Югови мисли и стихове и ги цитира по памет до края на живота си. Репортажът „Български концерт, даден в Пловдив на 17 февруари в полза на бедните“ започва с мисъл на Юго: „Les grands périls ont cela de beau qu'ils mettent en lumière la fraternité des inconnus.“¹⁸ В „Хаджи Ахил“ Вазов, който владее до съвършенство изкуството да твори хумор, като поставя на една плоскост великото и нищожното, когато говори за страха на своя герой, виждал в конака пригответите за него дрян timer пръчки, въвежда в разказа си едно неочаквано сравнение: „В. Хюго в своите „Les châtiments“ разказва, че Наполеон I за пръв път потреперал, когато виждал полковете си зарити или замръзнали прави сред руските снегове.“¹⁹ Това са следните стихове от „L'expiation“:

Stupéfait du désastre et ne sachant que croire,
L'empereur se tourna vers Dieu; l'homme de gloire
Trembla. . .²⁰

В пътеписа „В недрата на Родопите“ пред вида на Баташкото блато-тресавище писателят си спомня онази страховита картина, когато жив човек затъва и загива в пясъците на Ландите²¹, изобразена от Юго в „Клетниците“, когато разказва за усилията на Жан Валжан да спаси Мариус през парижките канали.²² В същия пътепис, като говори за разочарованията от осъществени мечти, за да обоснове разсъжденията си, Вазов се позовава на Юго, който бил казал, че „Мойсей е бил най-щастливият човек, че е умрял, преди да успее да стъпи на Ханаанската земя“.²³ И тук той произволно тълкува реминисценциите си из любимия поет, който е казал: „Jamais les Moïse ne virent les Chananans.“²⁴ В съкратен от окончателното издание пасаж из същия пътепис, като сравнява волските коли с железницата, представители на две противоположни цивилизации, той си спомня Хюговата фраза „cesci tuera cela“²⁵, с която средновековният религиозен мислител си дава сметка в романа „Парижката света Богородица“, че „Книгопечатането ще убие църквата“.²⁶ Разказът „Ново преселение“ започва с мисълта, че тези думи, прочетени на една фирма, могат да бъдат за него повод да напише разказ за една човешка съдба, тъй както прочетената по зидовете на парижката катедрала гръцка дума вдъхновила Юго да напише своя роман.²⁷ Фей-

¹³ История на едно престъпление, Парижката света Богородица. Т. XVIII, 68.

¹⁴ И в. В а з о в. Събр. съч. в 22 тома. Т. XIX. С., 1979, с. 527—529.

¹⁵ Пак там. Т. XIX, с. 534—538.

¹⁶ И в. В а з о в. Събр. съч. в 20 тома. Т. XIII. С., 1955—1957, с. 379

¹⁷ Пак там. Т. XVIII, с. 917—918. H u g o. Oeuvres complètes, Paris, 1969, vol. XV—XVI/1. p. 41.

¹⁸ Пак там. Т. XVIII, с. 346.

¹⁹ Пак там. Т. VI, с. 117.

²⁰ V. H u g o. Les châtiments, Le livre de poche, Paris, 1964, p. 211.

²¹ В а з о в. Събр. съч. Т. X, с. 205.

²² В. Ю г о. Избр. произв. Т. II. Клетниците. С., 1965, с. 623—625.

²³ В а з о в. Пак там. Т. X, с. 153.

²⁴ Пак там.

²⁵ В а з о в. Пак там. Т. X, с. 372.

²⁶ Ю г о. Пак там. Т. III, с. 207—222.

²⁷ В а з о в. Пак там. Т. VII, с. 44.

детонът „Народът“ (в оригинала в кавички) завършва с цитат: „Ако има нещо, което най-много да ме ядосва, то е убеждението, че това, което гледам днес, ще бъде някога история“, казваше Юго.²⁸ Текстът у Юго е: „Ce qui me dégoûte, disait une femme, c'est que ce que je vois sera un jour de l'histoire.“²⁹ Мисълта на Юго е, че често пъти истинските причини на събитията са нищожни като изворите на големите реки, че „предметите растат във въображението на хората като скалите в мъглата, колкото повече се отдалечават“. В „Доктор Джан-Джан“ Вазов припомня една мисъл на Юго за славата — грандиозен шум, смес от разни звукове.³⁰ Това е строфа от „Dédain“ из „Les feuilles d'automne“:

„La gloire est un concert de mille échos épars,
Choeur de démons, accords divins, chants angéliques,
Pareil au bruit que font dans les places publiques
Une multitude de chars.“³¹

В краткия панда на „Епоха — кърмачка на велики хора“, в разказа „Истинският прогресист (Историята на г-на Панделкина)“, пак в същото изобличително-хумористично сливане на великото и нищожното, след като е изредил политическите метаморфози на карьериста, Вазов го споставя с израстването на Юго от роаялист до защитник на комунарите, което поетът-хуманист обяснил лапидарно: „J'ai grandi.“³² Това е в същност отговор на обвинението, отправено му от един маркиз, че той, някогашният монархист, станал републиканец, либерал, якобинец.³³ Спомените си за „София на 1880“, когато тя е била едва за втора година столица на България, Вазов започва със „Ce siècle avait deux ans“³⁴. С тези стихове Юго датира своето раждане в стихотворението, с което започва сборката „Les feuilles d'automne“.³⁵ Ив. Шишманов отбелязва в дневника си за 16. XII. 1919-г., че в разговор с Наполеон Вазов си спомнил едно място от Юго: „Il proposait à Dieu chaque jour quelque chose que Dieu n'approuvait pas.“³⁶ Става дума за една строфа от „L'expiation“, поемата от „Les châtements“, която Вазов четял най-много и знаел наизуст:

A chaque instant, entrant en lice,
Cet homme aux gigantesques pas
Proposait quelque grand caprice
A Dieu qui n'y consentait pas.³⁷

Вазов е изразявал неколккратно преклонението си пред гения на хуманиста, миролюбца и поета Юго и в стихове. Най-познато е споменаването му в юговската по въздъхновение поема „Векът“ сред онези „приятели и братя на страждущия човек“³⁸, издигнали авторитетния си глас в наша защита през трагичната 1876 г. Част VIII от лирическата му поема „Майски симфонии“ е посветена на Юго по случай смъртта му. Вазов споделя с врабците, със зефира и небесата, с които пантеистично се е слял, какво са загубили със смъртта на своя поет и ги призовава да тъжат в деня на погребението на генияния поет на природата и свободата. Игривият, веселият ритъм е оптимистична възхвала, вечно признание на делото и личността на Юго: „Скръб никой не показува, не млъква и зефира /и гаче всичко казува:/ „Безсмъртний не умира.“³⁹

²⁸ Вазов. Т. VII, с. 153.

²⁹ V. Hugo. Oeuvres complètes. Edition chronologique sous la direction de Jean Massin. Le club français du livre. Paris, 1967—1969, vol. V. Littérature et philosophie mêlées, p. 59—60.

³⁰ Вазов. Пак там. Т. VII, с. 215.

³¹ Hugo. Op. cit., vol. IV, p. 399.

³² Вазов. Пак там. Т. VI, с. 368.

³³ „Ecrit en 1846“ в „Les contemplations“, Paris, s. a, Hetzel, Quentin, p. 55.

³⁴ Вазов. Пак там. Т. IX, с. 334.

³⁵ Hugo. Oeuvres complètes. . . , vol. IV, p. 373.

³⁶ Вазов. Пак там. Т. XIX, с. 307.

³⁷ Hugo. Les châtements. . . , p. 217.

³⁸ Вазов. Пак там. Т. I, с. 138.

³⁹ Вазов. Т. II, с. 199.

В пътеписа „Мусала“, на път за Батак, Вазов си спомня „пророческия въззив към Европа“, отправен от „величайшия поет на века“, за правото на българския мъченически народ да бъде свободен. Припомня, че „като секи французин — във война с географията — той беше турил Батак в Сърбия“, както и че в огромното си творчество Юго само веднъж е споменал „Bulgares“ за рима на „cigares“, и то като ругателен епитет за камарилата на Наполеон III.⁴⁰ И цитира под линия стиховете из „Cette nuit-là“:

„Les chefs attendaient l'aube, en fumant leurs cigares.
O cosaques! chaffeurs! routiers! bulgares!“⁴¹

Тук не става дума за „bougres“ — с този термин във френски език никога не се е означавал един народ. Но че Юго не е тръгвал от някакво предварително създадено презрително отношение към българския народ в тази акумулация от проклетия, можем да разберем от други такива пейоративни потоци от народностни имена:

„Tous les envahisseurs et tous les ravageurs,
Tous ces tigres, les hunns, les scythes, les daces,
N'étaient que des toutous auprès de mes audaces;...“⁴²

Друг пример:

„Donc, comme les baskirs, sur Paris étouffé,
Et comme les croates
.....
Dans vos haines béates...“⁴³

Това безкрайно изреждане на имена, между които поетът установява известно съотношение, е обикнат похват у Юго, особено от 1852 г. насам, с който той се стреми към някакво неопределено продължение на поредицата. И често пъти в нея той поставя непознати, забравени имена, понякога съвсем неподходящи, обаче обобщението му се подсилва и става по-внушително.⁴⁴

* * *

Едно от стихотворенията от цикъла „Поет“ носи заглавие „Виктор Хюго“.⁴⁵ За да го разберем, трябва да го свържем с пътеписа „Мочурът“.⁴⁶ И двете са писани и печатани почти едновременно в сп. „Зора“ през 1885 г. — първото в кн. 2, второто в кн. 3, датирано 15. IV. 1885. Същите размишления и настроения, породили одата, посветена на Юго, намираме в края на пътеписа. Само оценката е друга. „Зенитът и Надирът са в рапня. Надирът изпуска своите богохулни писъци и ругателства против непостижимия Зенит, който му отговаря с лъчи...“ Идеята за спор между небето и земята е юговска, възхвалата на небесата и презрението към низвергнатите земни жители е юговски похват, за да изрази накрая своя неизлечим и непоклатим хуманизъм.⁴⁷ А Вазов с неочаквания отговор на високомерно хулената земя постига един и по стил, и по идея истински юговски „силен финал“. Тази кратък отговор: „И любовта“ издига на непостижими височини земната съдба и изкупва нищожествата и мизерията на земното битие. Неслучайно само тук Вазов е употребил този специфично юговски похват. Той е характеризирал Юго и с неговата душевност, и с неговия стил. Примери за такава асиметрична постройка на едно стихотворение изобилствуват. Ето само в сбирката „L'année terrible: „Choix entre les deux nations“, „Nos morts“, „Le

⁴⁰ Вазов. Т. X, с. 212.

⁴¹ Hugo. Les châtiments. . . , p. 48.

⁴² Réponse à un acte d'accusation, В „Les contemplations“, . . .

⁴³ A un qui veut se détacher, в „Les châtiments“, . . . , p. 200.

⁴⁴ M. B u t t o r. Babel creux, в Hugo, Oeuvres. . . , v. VIII, p. XXIII—XXV.

⁴⁵ Вазов. Т. II, с. 179.

⁴⁶ Пак там. Т. XI, с. 136—140.

⁴⁷ Hugo. Op. cit., vol. IV, Les feuilles d'automne — „La pente de la rêverie, p. 278—279, „Ce qu'on entend sur la montagne“, p. 384.

процес на революция". Този похват изисква второ прочитане на първата част, нейната преоценка и налагане на ново нейно тълкуване в духа на лапидарно изказаната мисъл във втората част.⁴⁸

Повече от 30 години, след като е написал посветената на Юго ода за величието на небесната твърд и на любовта на земните хора, Вазов мисли, че бил преувеличил ролята и мястото на любовта в поезията и философията на Юго.⁴⁹ Не е събрал поетът Вазов, напротив. От Юго той се е научил да вярва във вселието на любовта. Ето само няколко стиха из любовната лирика на Юго:

C'est bien plus que la terre et le ciel—c'est l'amour.⁵⁰
C'est Dieu qui mit l'amour au bout de toute chose,
L'amour en qui tout vit, l'amour sur qui tout pose.⁵¹
Etre aimé! tout est là, vois-tu. J'aime et l'on m'aime.
Cela dit, tout est dit. . .⁵²

* * *

Първото стихотворение, под чието заглавие Вазов е поставил името на Юго, е „Горко, пилице, вам (По Виктор Хюго)“,⁵³ За начина, по който е преработил *Chanson*,⁵⁴ са писали П. Христофоров⁵⁵ и О. Дейкова.⁵⁶ В „*Les châtiments*“ Юго е включил редица сатири, изобличаващи жестокостите на Втората империя в разправата с противниците на режима, изпратени на каторга или заточение, както и елегии за тяхната съдба. В тази кратка песен от три строфи той прави още по-осезателни мъките на политическите затворници, като поставя безпомощността на осиротелите деца в кулминацията на песента. Третата строфа Вазов е преработил съобразно с условията на терора в Османската империя. Затова „*L'homme au bain! la mère/à l'hospice* става: „Майката убита, /обесен мъжът“. Четвъртата строфа е прибавена от Вазов, за да разшири перспективата дотам, че да обхване страданията на целия български народ след потушаването на въстанието. Преработил е и структурата на песента.

* * *

От 55 Вазови стихотворения с епиграфи от други поети 16 носят името на Юго. Първото е „Поет“⁵⁷ с четиристишие из поемата „*Ran*“,⁵⁸ както е уточнил П. Христофоров.⁵⁹

Второто Вазово стихотворение с юговски епиграф е „*Exelsior*“, въпреки че е на английски „*Away! Away!*“ и е подписан Байрон. Мотото е взето от поемата на Юго „*Mazerra*“, който го е превел „*En avant*“.⁶⁰ Поемата „*Exelsior*“⁶¹ е писана едновременно с пътеписа „Един кът от Стара планина“⁶² през юли 1882 г., когато Вазов е тръгнал от Сопот през Леевица и урвата Зли пролез по стъпките на голготата на сопотенци и на баша си през Освободителната война. Нечовешките трудности и усилия на това изкачване той е разказал и в „Нова земя“.⁶³ Първата част на поемата изобразява именно тези трудности и усилия. В пътеписа поетът идва до убеждението, че откровене-

⁴⁸ Ю. М. Потман. Анализ поетического текста. Л., 1972, с. 126.

⁴⁹ Вазов. Т. XIX, с. 142.

⁵⁰ Hugo. Oeuvres. . . vol. V, Les chants du crépuscule, Au bord de la mer, p. 458.

⁵¹ Ibidem, v. V, Les chants du crépuscule, Hier la nuit d'été, p. 444.

⁵² N. Serban. Les plus belles poésies françaises, Jassy, 1925, p. 45.

⁵³ Вазов. Пак там. Т. I, с. 119.

⁵⁴ Les châtiments, p. 69.

⁵⁵ P. Christophorov. Op. cit., p. 65.

⁵⁶ О. Дейкова. Стихът на Вазов в първите му стихосбирки. — Лит. мисъл, 1975, кн. 6,

с. 39.

⁵⁷ Вазов. Пак там. Т. I, с. 151.

⁵⁸ Hugo. Oeuvres. . . , v. IV, Les feuilles d'automne, p. 455.

⁵⁹ П. Христофоров. Цит. същ., с. 139—143.

⁶⁰ Hugo. Oeuvres. . . v. III, Odes et ballades, p. 589—592.

⁶¹ Вазов. Пак там. Т. II, с. 43—46.

⁶² Пак там. Т. XI, с. 117—134.

⁶³ Пак там. Т. XIII, с. 21—24.

нието на величествената панорама възнаграждава упоритите усилия на туриста и той изведнъж почувствува, „че ставам по-голям, по-грамаден, духът на великанство и вечност, който се носи из тези гигантски съзнания на природата, правеше и мене да наголемявам при тях“⁶⁴. А преносният смисъл на това изкачване и блаженство му се разкриват чрез реминисценцията из поемата на Юго:

Ainsi, lorsqu'un mortel, sur qui son dieu s'étale,
S'est vu lié vivant sur ta croupe fatale,
Génie, ardent coursier. . .
Tu franchises avec lui déserts, cimes, chaînes. . .
Chaque pas que tu fais semble creuser sa tombe.
Enfin le terme arrive. . il court, il vole, il tombe
Et se relève roi!⁶⁵

Юго беше съпоставил фантастичната, сатанинска тридневна кавалкада на вързания о неукротен кон паж-прелюбодец Мазепа, станал казашки хетман на края на своите мъки, с творческите страдания и постижения на великия човек, следвал повелите на своето гениално дарование. Затова у него геният е повелител на твореца, който бива възнаграден за това „ce qu'il souffre à te suivre“. Юго е разработил не само тук мита за Перас. Ето два стихотворения из „Les chansons des rues et des bois“:

Tout génie, élevant sa coupe,
Dressant sa torche, au fond des cieux,
Superbe, a passé sur la croupe
De ce monstre mystérieux.⁶⁶
Va! pour vaincre et pour transformer.⁶⁷

Вазов е свързал трънливия път на великия човек с изкачването на планината. И у Юго планината е символ на гения. Обаче в това Вазово стихотворение юговска е само съпоставката. Като оставим настрана Байроновото мото и заглавието, взето от популярната балада на Лонгфелоу, всичко друго — образност, фразеология — е напълно оригинално, вазовско. Нещо повече. Тук имаме българско интерпретиране на мотива, в духа на нашия народностен хоризонт, на нашето национално светоусещане. Еднопосочната хоризантална безкрайност като символ на гения Вазов превръща в шеметна вертикална линия.⁶⁸

Вазов е поставил и цяла сбирка под знака на Юго. „Заукове“ носят на корицата епиграфа „De verre, pour gémir, d'airain, pour résister.“⁶⁹ С основание той е превел този стих и го е въвел в песента, посветена на „Леопарди“⁷⁰: „от крехко стъкло — да кънти, /от стомана — да се опира“, а същевременно е определил и трудния дял на поета — „твар зарад битки и за лира“. Мотото е стихът, с който Юго характеризира широкия диапазон, до който е стигнала лирата му, в поемата „A Louis B.“⁷¹ В началото на сбирката „Les feuilles d'automne“ той беше нарекъл сърцето си кристално („mon âme de cristal“), а в поемата, с която завършва същата сбирка, „Am, eun dernier mot“, с решителния жест: „Et j'ajoute à ma lyre une corde d'airain“, отбелязва своето ангажиране в обществените борби и романтизмът му става романтизъм на бъдещето, а не на миналото.⁷² Същото мото Вазов ще постави в 1916 г. на стихотворението „Ек“⁷³ за да обоснове своето ангажиране във войната, когато лирата му ще има само стоманени струни.

⁶⁴ Вазов. Т. XI, с. 124—125.

⁶⁵ Hugo. Op. cit., v. III, p. 591—592.

⁶⁶ Hugo. Oeuvres. . . , vol. XIII, „Le cheval“, p. 55.

⁶⁷ Ibidem, vol. XIII, „Au cheval“, p. 241.

⁶⁸ Г. Гачев. За руския и българския образ на пространството и движението. — Лит. фронт, бр. 40, 30. XI. 1978, с. 6.

⁶⁹ Вазов. Пак там. Т. II, с. 175.

⁷⁰ Пак там. Т. II, с. 184.

⁷¹ Hugo. Oeuvres. . . , v. V, Les chants du crépuscule, p. 463—467.

⁷² Agagop. Avez-vous lu Victor Hugo, Paris. 1952, p. 57—58.

⁷³ Вазов. Пак там. Т. III, с. 495.

Одата „Toujours Lui“⁷⁴ носи юговско заглавие неслучайно. То е взето от единственото стихотворение, което Вазов е превел (и то не изцяло) от любимия си поет, „Lui“.⁷⁵

Toujours Lui! Lui partout!

Napoléon! soleil dont je suis Memnon.

С поемата си „Les deux îles“,⁷⁶ писана през юли 1825 г., Юго поставя началото на Наполеоновия мит на романтиците. В „Lui“ е съпоставил неотразимото Наполеоново присъствие с Везувий, който се вижда отвред:

„Toujours le noir géant qui fume à l'horizon.“

А в поемата „Le retour de l'empereur“, която по-късно, в 1883 г., ще включи в „La légende des siècles“, възкличава в преклонение:

Toi, qui dans ta force profonde. . .

Voulais donner ta forme au monde,

Comme Alexandre au mont Athos!⁷⁷

От Юго Вазов е взел преклонението си пред Наполеон. На един въпрос от споменатата анкета от 1895 г.: „Коя историческа личност Ви е най-симпатична?“, отговорът е: „Napoléon Bonaparte (malgré tout).“⁷⁸ Юговият патос е накарал Вазов да възпее популярната съпоставка между профила на Наполеон и Монблан като символ на тяхното господство в географията и историята на Европа. (За външната прилика на императора и върха Вазов споменава и в пътеписа „Един ден на Витоша“.⁷⁹) И отгук нататък българският поет е напълно оригинален в своите художествени средства, с които е успял да изобрази неотразимото съизмерно величие на тези „две страшни висоти“.

Одата „Славословия на Мусала“⁸⁰ има епиграф „Le Mont Blanc que cent monts entourent“, първи стих от „Désintéressement“, ода от гл. XI „Les montagnes“ на „La légende des siècles“.⁸¹ Темата и съдържанието са идентични, като Вазов е превел почти буквално предпоследния и последния стих:

Il est plus haut, plus pur, plus grand que nous sommes

Et nous l'insulterons si nous étions des hommes.

Но одата не е съкратен превод в 13 двустичия на гигантския поток от 62 стиха в 13-ричен ямб, а Вазова преработка, която се стреми до достигне внушението на оригинала. Обаче българският текст отстъпва пред френския, тъй както Мусала пред Монблан. Юго изтъква с три сравнения несъизмеримостта на Монблан с обкръжаващите го сто планини. Обаче и те са „горди възвишения, които бурята полива“. Юго ги е изобразил конкретно, с гигантски размери — „Юнгфрау, / която дава челото си само звездите да го целуват“. Юго внушава величието и на тези, които възвеличават Монблан. Хорът им е титаничен, докато Вазов е пожертвувал за лесната рима някоя по-изразителна метафора и се е задоволил да напише „планинският хор мълви“. Вазов се е стремил да се освободи от юговската акумулираща образите фразеология, към по-голяма стегнатост. Но не достига до по-голяма изразителност, защото въображението му отстъпва пред Юговото, образността бива заменена с абстрактни венцехваления.

Две години след „Славословия на Мусала“ в пътеписа си „Пилат. Швейцарски бележки“ Вазов си спомня колко вярно Юго е характеризирал и изобразил този връх, който оглася „приоблачните самоти“ със звъните на стадата, „запылили по голините“, в одата „Désintéressement“:

⁷⁴ Вазов. Т. II, с. 272.

⁷⁵ Пак там. Т. IV, с. 440—441. Н у г о. op. cit., vol. III, Les orientales, p. 600—602.

⁷⁶ Н у г о. Op. cit., vol. I, Odes et ballades, p. 731—736.

⁷⁷ Н у г о. La légende des siècles, Paris, Garnier-Flammariion, 1967, vol. II, p. 239.

⁷⁸ Вазов. Пак там. Т. XIX, с. 250.

⁷⁹ Пак там. Т. XI, с. 255.

⁸⁰ Пак там. Т. II, с. 279.

⁸¹ Н у г о. La légende. . ., vol. II, p. 167—168.

Qui sonne tout entier comme un grand instrument.⁸²

„Екът на лакатнишките канари“⁸³ има като епиграф „Et une voix sortit de l'ombre et dit: „Non!“

Стихът е взет из „L'expiation“ все от пасажа, цитиран във връзка с „Хаджи Ахил“. Пред гледката на замръзналата Велика армия Наполеон запитва:

Est-ce le châtement, dit-il, Dieu des armées?
Alors il s'entendit appeler par son nom
Et quelqu'un qui parlait dans l'ombre lui dit: Non!⁸⁴

След поражението при Ватерло той пак пита:

Est-ce le châtement cette fois, Dieu sévère?
Alors, parmi les cris, les rumeurs, le canon,
Il entendit la voix qui lui répondait: Non!⁸⁵

Както виждаме, и тук Вазов е цитирал по памет.

Знаем, че Юго е довел до чудовишни размери виртуозността си да римува, често пъти си е играел с ритмика, с размери, с необикновени рими. Достигал е до такива предизвикателно демонстративни виртуозни поетически форми: двустичия, в което вторият стих е само ехо на думата, с която завършва първият:⁸⁶

Daigne protéger notre chasse/Chasse,
De monseigneur Saint-Godefroi/Roi!
Si tu fais ce que je désire,/Sire,
Nous t'édifierions un tombeau/Beau.⁸⁷

Вазов е поставил мотото от Юго не за да признае или подсказе някакво идейно или версификационно заимстване, а за да се свърже с една традиция, когато той в същност е новатор. И тук, както и в „Ековете“⁸⁸ той е искал да забрави сред природата, която е винаги за него с антевско възродително въздействие, любовната си покруса или политическите си разочарования. А същата игра на ехото като в „Ековете“ Вазов разказва в един анекдот за Наполеон III и Франц-Йосиф в пътеписа „Мусала“.⁸⁹

Цикъла от 8 сатирични елегии „Ямби“,⁹⁰ писани в 1895 г. по повод на ожесточените партийни страсти, Вазов е поставил под егидата на Югов епиграф: „Il viendra, le fer rouge de l'histoire.“ Отначало мотото било към първото стихотворение. Вазов е слял в един-два стиха от две различни стихотворения от сборката:

„Les châtements“. Първото е „Ce serait une erreur. . .“:
Ce serait une erreur de croire que les choses
Finiront par des chants et des apothéoses;
Certe, il viendra, le rude et fatal châtement.⁹¹

Другият елемент от мотото е из сатирата „L'homme a ri“.

„Mais je tiens le fer rouge et vois ta chair fumer.“⁹²

⁸² В а з о в. Пак там. Т. XI, с. 330.

⁸³ Пак там. Т. II, с. 315.

⁸⁴ H u g o. Les châtements. . ., p. 211.

⁸⁵ Ibidem, p. 214.

⁸⁶ J. B. B a r r è r e. La fantaisie de V. Hugo, Paris; J. C o r t i. 1949, p. 64—66; T. V i a n u. O formă poetică rară, в Opere, 4, București, 1975, p. 194.

⁸⁷ H u g o. Oeuvres. . ., v. III, Odes et ballades, La chasse du burgrave, p. 467—471.

⁸⁸ В а з о в. Пак там. Т. II, с. 101—103.

⁸⁹ В а з о в. Пак там. Т. X, с. 266.

⁹⁰ Пак там. Т. II, с. 341.

⁹¹ Les châtements. . ., p. 302.

⁹² Ibidem, p. 106.

В самото изменение на мотото се вижда различното отношение на двамата поети към събитията. Вазов е потиснат от разюзданите страсти, от омърсените от нечисти ръце идеали, от безсмислените викове „ура“ — дотам, че загубва вяра в бъдещето на младия български народ, макар и това да е временно настроение. Вазов никога не е падал духом. Той застава в позицията на вожд, взема позата на пророк, на носител на неизбежното възмездие, убеден, че той самият носи нажежената дамба на историята. Затова неговото изобличение на френската буржоазия е енергично, борческо, унищожително, оптимистично.

За поемата „Керванът“⁹³ Вазов е изпитал горчивината да бъде обвинен от Димитър Полянов в „подражание, плагиат и светотатство“⁹⁴. Поводът и най-силното оръжие е пропуснатото мото в антологията „Към свобода“ на Георги Бакалов. Но в оригинала то е публикувано с епиграф: „Il marche“ от Юго. Обаче когато го е писал, Вазов му е поставил друго мото — познатия вече от Exelsior Байронов призив „Away!“, който отвежда пак към Юго.⁹⁵ Когато е поставил най-сетне юговския епиграф, Вазов и тогава не бил отворил „Les châtiments“, за да прочете отново „La caravane“⁹⁶, където би могъл да намери израза „Ils marchent“. Вазов е разработил една юговска идея, която се среща не само в споменатото стихотворение, а е основен мотив в поезията му — прогресът на човечеството и ролята на духовните му водачи и на народните маси — и не е най-добре подкрепена от образите тук. Вазов е взел от „La caravane“ образа на кервана, но му е дал свое творческо виждане, съвсем освободен от Юговото натрапчиво влияние. Вазов си е поставил естетическата задача да изобрази прогреса на човечеството чрез пътуването на керван в пустинята. Юго обаче е искал същевременно да изобличи камарилата на Втората империя като враг на прогреса и да изтъкне неизбежното очаквано и необходимо революционизиране на народа чрез образа на неочаквано появилия се лъв. Аналогията е изкуствена, външна, затова не се и издига над обикновената дидактическа алегория. Вазовото стихотворение изцяло и с всеки отделен образ се домогва до неограничените възможности на внушението на символа.

„По пресните им следи“⁹⁷ има два епиграфа, единият е от Юго: „Les Turcs ont passé par là/Tout est ruine et deuil.“ Това е първият стих от „L'enfant“,⁹⁸ което на свой ред има епиграф из „Макбет“. С това Вазов поставя в световноисторическа перспектива жестокостите на поробителите, този път вече като „конвулсии последни/на издиhaющ враг“. Раздробил е Юговия стих на две, почти съразмерен с тези на разглежданото стихотворение. Цитирал е по памет, запомнил тази литературно изразена страшна историческа истина.

Не мога да намеря у Юго стиха, който Вазов е поставил като епиграф към „О, песни“⁹⁹ — „Lève-toi, penseur“. Изразът е напълно в духа на Юговата концепция за мисията на поета — мечтател, мислител, пророк, предтеча, вожд на масите към осъществяване идеала за човечност и социална справедливост. Ето няколко призова към мислителя:

J'arrive. Levez-vous, vertu, courage, foi!
Penseurs, esprits, montez sur la tour, sentinelles!¹⁰⁰

Calme-toi, penseur orageux.¹⁰¹

Цикълът „Гриндафилите“ (III в „Люлекът ми замира“) е под знака на признанието на Юго: „Je t'adore, ange, et t'aime, femme.“¹⁰² Това е първото стихотворение, което Юго е посветил на Жюлиет Дрпе: „Autre chanson“:

⁹³ В а з о в. Пак там. Т. III, с. 25—26.

⁹⁴ В сп. Наш живот, 1901, кн. 3, с. 139—142.

⁹⁵ Факсимилето на ръкописа е публикувано у В. Вълчев. Иван Вазов. Жизнен и творчески път. С., 1968, с. 443.

⁹⁶ H u g o. Les châtiments. . . , p. 295—300.

⁹⁷ В а з о в. Пак там. Т. III, с. 130—131.

⁹⁸ H u g o. Oeuvres. . . , vol. III, Les orientale s, p. 548.

⁹⁹ В а з о в. Пак там. Т. III, с. 213—214.

¹⁰⁰ H u g o. Les châtiments. . . , Stella, p. 265—266.

¹⁰¹ Ibidem, Nox, p. 30.

¹⁰² В а з о в. Пак там. Т. III, с. 375.

Je t'adore, ange, et t'aime, femme.
 Dieu par toi m'a complété,
 A fait mon amour pour ton âme
 Et mon regard pour ta beauté.¹⁰³

Същия епиграф има и поемата „Зихра“.¹⁰⁴

След погрома, с който завършва участието на България в Първата световна война, Вазов чете постоянно Юговата стихосбирка „L'année terrible“. Не зная дали би намерил тогава в световната литература друга книга за „оптимистичната трагедия“ на един победен, но възражащ се народ. Оттам Вазов е взел и заглавието на последната си, известна сбирка — „Не ще загине“.¹⁰⁵

Paris est du progrès toute la réussite.

Les siècles sont pour lui, si l'heure et contre lui.

Il ne périra pas.

Il n'a jamais connu l'art du désespoir.¹⁰⁶

Сбирката носи на заглавната корица пак епиграф от Юго: „Ce siècle est à la barre et je suis son témoin.“

Взет е от стихотворението, с което започва „L'année terrible“:

J'entreprends de conter l'année épouvantable.

Et voilà que j'hésite, accoudé sur ma table.

N'importe. Poursuivons. L'histoire en a besoin.

Ce siècle est à la barre et je suis son témoin.¹⁰⁷

Същото мото е и към посветеното на американския президент послание „Уилсону“.¹⁰⁸ Към „Непобедима“¹⁰⁹ има друг епиграф от Юго.

Nous sommes garrotés! Plus de nations soeurs!

Et je prédis l'abîme à nos envahisseurs.

Взет е от стихотворението „A ceux qui reparent de fraternité“.¹¹⁰ Налага се едно обяснение за „Няма вече братски народи!“ В началото на обсадата на Париж Юго припомня общия германски произход на двата народа:

Vision sombre! un peuple en assassine un autre.

Et la même origine, ô saxons, est la nôtre!

Vous verrez vos aïeux saluer nos ancêtres.¹¹¹

Вазов търси у Юго нравствена опора, за да може да вярва в бъдещето на България. И то в „Ужасната година“, от която през Съпротивата са правели прокламации. За нейната актуалност Арагон твърди: „Тази книга е главното свидетелстване на френската поезия в XX в.“¹¹² В нея Юго пророкът, съдникът в името на неизблвената справедливост и на предопределението на Франция обявява, че участва като свидетел в процеса на века. Той е бил вдъхновен не само от патриотизъм, от беззаветна любов към Париж и Франция, но и от прозрението си на мислител и гражданин, убеден, че прогресът на човечеството от сто години насам идва от идеологията, революциите и войните на френския народ. Така и военната победа на прусаците ще се превърне

¹⁰³ H u g o. Oeuvres. . . , v. V, Les chants du crépuscule, p. 447.

¹⁰⁴ В а з о в. Пак там. Т. I, с. 101.

¹⁰⁵ Пак там Т. III, с. 415.

¹⁰⁶ H u g o. Oeuvres. . . , v. XV, L'année terrible, p. 83.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 27.

¹⁰⁸ В а з о в. Пак там. Т. III, с. 424.

¹⁰⁹ Пак там. Т. III, с. 423.

¹¹⁰ H u g o. Oeuvres. . . : XV, L'année terrible, p. 183.

¹¹¹ Ibidem, p. 64.

¹¹² А г а г о н. Avez-vous lu V. Hugo. . . , p. 215.

в тяхно идейно поражение, защото ще вземат не само късове от Франция, но и революционните идеи на френските философи и поети. Освен това за Юго след Парижката комуна човекът, който поема факела на прогреса, е пролетариатът, шурмуващ небесата. „Както Ленин е казал за Толстой и Руската революция, може да се каже и за Юго, че е огледало на Френската революция.“¹¹³

Обаче Вазов нямаше идейните позиции на Юго, нито България беше в положението на Франция в 1871 г. Затова и „Не ще загине“ ободрява само със заглавието си, с вярата в правдата на българския народ. За своето творчество Вазов се е вдъхновявал от две „книги“—от родната природа и от книгата на битието и съдбините на своя народ. Никога не бива да търсим книжно внушение на неговите настроения и размишления. Реминисценциите из любимите поети само допринасят за идейната насоченост и художествената изразителност на образа в някои стихотворения. По-някога епиграфът бива поставен последен, след написването на стихотворението, за да се включи мотивът в рамките на световната литература. Почти никога епиграфът не е преписван. Вазов го е записвал така, както го е бил запомнил, често пъти погрешно. В повечето случаи епиграфът е любим крилат израз, с антистетична образност, с афористична стегнатост.

ИЗОБРАЖЕНИЕТО НА ДРЕВНА БЪЛГАРИЯ В СЪВРЕМЕННАТА УКРАИНСКА ПРОЗА

Евгения Макаренко

Известно е, че по силата на различни фактори и причини не всички народи в еднаква степен са изграждали в миналото здрави приятелски връзки с други народи. Ето защо е много важно да бъдат разкрити традициите в дружбата на онези народи, които са съумели да запазят добрите си взаимоотношения в продължение на векове. Ролята на художествената литература в това отношение е толкова голяма, че е трудно да бъде оценена. В славянските литератури отдавна е отразен интересът на едни славянски народи към историята и живота на други славяни, запечатани са отделни исторически събития и цели исторически епохи, пресъздадени са образите на много исторически личности, дадена е различна трактовка на редица събития, превъплътени са в художествени образи и картини стари исторически връзки на братя по кръв, език, култура и бит. Както отбелязва акад. Е. Георгиев, „анализът на явленията от живота на славяните и анализът на славянски литературни образи в дадена славянска литература е по-богат по съдържание, по-широк по обем, отколкото анализът на неславянските литературни герои в нея... Славянските образи на герои в дадена славянска литература изясняват междуславянските отношения, които създават славянската общност. Тези образи са представени в литературата като възлещение на братско чувство, на радост и скръб, предизвикани са от величието и страданието, от стремежа да бъде постигнато щастие за своя съплеменник, от желание да му се помогне. Те получават своя човешка топлина, сгрети са от братска, славянска дружба, която стана фактор в развитието на малките славянски народи.“ Когато се разглежда въпросът за културните взаимоотношения на славянските народи, голямо значение има как се отразява животът на един славянски народ в литературата на другия и какъв е анализът на образите на една славянска среда в дадена славянска литература.

В съвременния съветски исторически роман, чиито автори са въоръжени с марксистко-ленинската философия и се опират на последните достижения на съветската историческа наука, се дава истинско интернационално осветление на въпросите, отнасящи се до общата историческа съдба на българите и източните славяни. За съвременния украински исторически роман е характерно все по-изостроено внимание към историческите връзки между украинския и българския народ като съставна част на общоруските връзки с българите и България. Важен

¹¹³ A r a g o n. Avez-vous lu V. Hugo? ..., p. 21, 215.